

С.Й. Рибаків, О.С. Ларін

ЗГАДУЮЧИ ІГОРЯ ВАСИЛЬОВИЧА КОМІСАРЕНКА...

Український науково-практичний центр ендокринної хірургії, трансплантації ендокринних органів і тканин МОЗ України, Київ

Важко, майже неможливо, говорити та писати у минулому часі про людину, поруч із якою пліч-о-пліч довелося працювати, ділити успіхи, радощі та труднощі впродовж 50 років. Але, на жаль, такими є суворі реалії буття. Люди народжуються, живуть, працюють, творять і йдуть. На землі залишається те, що вони створили, – дома, книги, дороги, кораблі, музика, вилікувані хворі та врятовані життя. Що красивіше та ліпше це було зроблено, то довше зберігається пам'ять про їх творців. До цієї категорії особистостей, які безумовно мають право на довгу вдячну пам'ять нащадків, належить Ігор Васильович Комісаренко – талановитий хірург-ендокринолог, доктор медичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, двічі лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки, вчений, чиї досягнення дозволяють поставити його на один рівень із видатними діячами вітчизняної хірургії.

У періодичній печаті вже вийшли публікації з детальним описом біографії І.В. Комісаренка, переліком його праць, звань, досягнень, як це зазвичай прийнято писати в офіційних некрологах, коли людина йде з життя. У цій статті зроблено спробу відійти від подібного традиційного викладення та розповісти про роль і діяльність Ігоря Васильовича, зв'язавши їх із прогресом ендокринної хірургії в Україні, з розвитком основних напрямів діяльності хірургічної клініки ДУ "Інститут ендокринології та обміну речовин ім. В.П. Комісаренка НАМН України", яку він створив і якою беззмінно керував впродовж 48 років. Цей часопис, звісно, був би неповним без згадки про деякі його біографічні дані та особистісні характеристики.

Науково-практична діяльність І.В. Комісаренка розпочиналася 50-60-ми роками минулого сторіччя, коли ендокринна хірургія щойно починала формуватися як самостійна гілка клінічної хірургії. Як аспірант кафедри загальної хірургії

Київського медичного інституту, керованої видатним українським хірургом, професором Михайлом Ісидоровичем Коломийченком, Ігор Васильович успішно виконав цікаве дисертаційне дослідження, присвячене взаєминам щитоподібної та надниркових залоз за тиреотоксичного зоба. Воно стало певним внеском у розуміння патогенезу тиреотоксичного зоба, сприяло усвідомленню ролі надниркових залоз у цьому процесі, а рекомендації використовувати гормони кори надниркових залоз за тиреотоксикозу дозволили значно підвищити ефективність лікування цієї хвороби. Ця праця визначила його подальші інтереси та напрями діяльності у бік ендокринної хірургії, що збереглися на все життя.

Вертаючись до початку його життєвого шляху, слід згадати, що Ігор Васильович з'явився на світ 15 грудня 1933 року у Харкові у родині видатного українського вченого-ендокринолога Василя Павловича Комісаренка та його жінки Любові Іларіонівни, що певною мірою також вплинуло на вибір ним професії. Безхмарне дитинство було перервано війною, потім евакуацією, звідки 1944 року сім'я повернулася до Києва. Далі було навчання у школі, медичному інституті, закінченому з відзнакою, робота сільським лікарем за призначенням, аспірантура. По захисті кандидатської дисертації Ігор Васильович впродовж двох років працював асистентом кафедри загальної хірургії Київського медичного

інституту. Невеликого зросту, міцної статури, з каштановим волоссям копицею, чимось нагадуючи одного популярного актора, Ігор Васильович із перших хвилин знайомства привертав до себе співрозмовника своєю відкритістю, доброзичливістю, енергією. Він багато та успішно оперував, вів зі студентами практичні заняття, які відрізнялися живістю, насиченістю клінічними матеріалами, були динамічними та яскравими за формою. Загальнохірургічний фундамент знань зіграв важливу роль у наступному формуванні Ігоря Васильовича як грамотного клініциста, сміливого, рішучого, мислячого хірурга, здатного до прийняття відповідальних рішень.

У жовтні 1965 року у Києві було створено Науково-дослідний інститут ендокринології та обміну речовин, у якому 32-річний кандидат медичних наук Ігор Васильович Комісаренко зайняв пост керівника хірургічного відділу. Маючи 20 ліжок у клініці свого Вчителя – професора М.І. Коломийченка, він із перших днів почав закладати підґрунтя передової спеціалізованої клініки ендокринологічного профілю. Насамперед було значно розширено діапазон оперативних втручань за патології ендокринних залоз – крім щитоподібної, почали виконуватися операції на надниркових, статевих, прищитоподібних залозах. Було створено гормональну лабораторію, закладено засади спеціалізованої служби анестезіології та інтенсивної терапії, у штат введено кваліфікованих терапевта-ендокринолога, рентгенолога-радіолога, залучено до співробітництва досвідчених морфологів. У повному обсязі ці плани знайшли втілення у щойно відкритій 1977 року клініці Інституту. Ігор Васильович брав найдіяльнішу участь у її проектуванні, будівництві, оснащенні, вникаючи у найменші дрібниці та деталі. Показовою у цьому стосунку є історія створення операційного блоку. Прагнувши зробити його максимально сучасним, функціонально високо ефективним та естетично привабливим, він обрав серед багатьох зарубіжних зразків найцікавіший, вніс до нього деякі доповнення та вдосконалення. Надзвичайних зусиль коштувало переконати проектувальників відійти від прийнятих офіційних стандартів і регламентів, домогтися перепланування частини хірургічного відділення, натомість у результаті було створено оригінальний операційний блок, який дотепер продовжує дивувати усіх, хто з ним знайомиться.

Інтенсивно займаючись тиреоїдною хірур-

гією, Ігор Васильович із середини 1960-х років почав дедалі більше уваги приділяти хірургії надниркових залоз, яка наступними роками стала основним напрямом науково-практичної діяльності клініки та висунула її у число провідних не лише в Україні, але й на теренах СРСР. 1966 року у клініці було виконано першу тотальну адреналектомію з приводу хвороби Іценка-Кушинга, видалено першу гормонально-активну пухлину коркової речовини надниркової залози, першу феохромоцитому. Слід зазначити, що на той час цілеспрямовано адреналовою хірургією займалася лише клініка професора О.В. Ніколаєва у Москві. Окремі аспекти цієї проблеми розроблялися у Львові, Ленінграді, Куйбишеві, Саратові. У клініці, керованій І.В. Комісаренком, вивчення патології надниркових залоз велося широким фронтом. Об'єктами дослідження були питання патогенезу хвороби Іценка-Кушинга та пухлин кори надниркових залоз і хромафінної тканини, взаємини надниркових залоз з іншими залозами внутрішньої секреції, механізми порушення функцій органів і систем на тлі гіперкортицизму. У практичному аспекті зусилля було сконцентровано на вивченні клінічних характеристик різних форм адреналової патології, розробці методів діагностики та лікування, насамперед хірургічного.

У низці пріоритетних досліджень і досягнень за цими напрямками слід відзначити розробку методу лікування хвороби Іценка-Кушинга та пухлин кори надниркових залоз із використанням першого вітчизняного інгібітору функції кори надниркових залоз – хлодитану, синтезованого в Інституті. Під керівництвом Ігоря Васильовича було проведено детальну клінічну апробацію препарату, вивчено його лікувальні властивості та доведено високу ефективність. Було розроблено комбіновані схеми лікування захворювання, що включали, крім використання хлодитану, хірургічні втручання на надниркових залозах обмеженого обсягу, променеві та медикаментозні засоби впливу на центральні ланки патогенезу. Зазначені методики дозволили значно підвищити ефективність лікування цих тяжких форм патології. Успіхи у цій царині 1976 року було відзначено присудженням Ігорю Васильовичу разом із групою співробітників Інституту Держаної премії УРСР у галузі науки і техніки. А потім, 1977 року, у Москві відбувся блискучий захист докторської дисертації "Лікування хвороби та синдрому Іценка-Кушинга хірургічним методом та

із застосуванням інгібітору функції кори надниркових залоз хлодитану (о,п'-ДДД)", у якій було узагальнено унікальний досвід із даної проблеми. Результати цих досліджень висунули клініку у число провідних в СРСР наукових установ, що займаються патологією надниркових залоз. Сюди стікалися хворі з усіх республік. Повідомлення та доповіді Ігоря Васильовича та співробітників клініки на різних форумах завжди привертала увагу та сприймалися з великою зацікавленістю.

До 1970-х років гострою залишалася проблема топічної діагностики патології надниркових залоз, яка здійснювалася головним чином пневморентгенологічними способами та відрізнялася низькою ефективністю. З ініціативи Ігоря Васильовича у клініці було впроваджено та значно вдосконалено методики ангиографічного дослідження надниркових залоз, що дозволило значно підвищити результативність діагностики адреналової патології. Із впровадженням ангиографії з'явилася можливість чітко виявляти гіперплазію надниркових залоз, пухлини до 0,8-1,0 см, вивчати тонку структуру залоз і похідних утворень, здійснювати роздільне забирання крові, що відтікає від кожної із залоз, для визначення вмісту гормонів у них. Результати понад 1200 виконаних ангиографічних досліджень стали цінним внеском у вдосконалення методів діагностики захворювань надниркових залоз. Тоді ж було розроблено метод черезкатетерної, черезвенозної деструкції надниркових залоз, який позитивно зарекомендував себе у клініці як спосіб пригнічення їх надмірної функціональної активності за хвороби Іценка-Кушинга. Це був один із перших варіантів малоінвазивних втручань на надниркових залозах, які щойно починали застосовуватись у клінічній практиці.

Ще одним піонерським напрямом науково-практичних досліджень, виконуваних у клініці з початку 1980-х років, була розробка методів лікування різних форм ендокринної недостатності шляхом трансплантації органних і клітинних культур, отримуваних із відповідних залоз плодів людини та новонароджених поросят. Було отримано добрі клінічні результати у лікуванні хворих на цукровий діабет у вигляді стабілізації його перебігу, зниження доз інсуліну, зменшення частоти судинних і неврологічних ускладнень. Використання цих методик дозволяло забезпечувати чітку компенсацію гіпокортицизму, пара-

тиреοїдної недостатності, гіпотиреозу на тлі значного зниження обсягів замісної гормональної терапії та уникати небажаних наслідків приймання надмірних доз гормональних препаратів. Під керівництвом Ігоря Васильовича було розроблено показання до застосування, методики трансплантації, вивчалися клінічні ефекти, показники метаболізму на етапах лікування. За успіхи у розробці та впровадженні у клінічну практику методів діагностики та лікування хірургічних захворювань ендокринних залоз 1988 року І.В. Комісаренка із групою співробітників було вдруге удостоєно Державної премії УРСР у галузі науки і техніки.

Важко визначити, що було пріоритетним для Ігоря Васильовича – наукова та організаційна діяльність або хірургія. Проте можна констатувати, що подеколи остання займала провідні позиції. Мало сказати, що він був талановитим хірургом. Талант без відповідного розвитку швидко згасає та втрачається. З ранньої молодості Ігор Васильович невтомно розвивав і вдосконалював свої хірургічні здібності та навички – це були і нескінченні студентські чергування у хірургічному відділенні Жовтневої (нині Олександрівської) лікарні, і робота асистента у загальнохірургічній клініці, і щорічні поїздки-стажування до хірургічної клініки Московського інституту ендокринології, керованої засновником радянської ендокринної хірургії, професором О.В. Николаєвим. Працюючи керівником хірургічної клініки Київського інституту ендокринології, Ігор Васильович не пропускав жодного операційного дня, виконуючи щодня щонайменше 2-4 операції. Можна лише уявити сумарну кількість операцій, зроблених ним за понад 50-річний період активної хірургічної діяльності. За цією цифрою стоять багато тисяч вилікуваних пацієнтів і врятованих життів. Як хірурга його відрізняло поєднання розумної сміливості з чудовою хірургічною технікою. Глибокі знання анатомії, ендокринної патології дозволяли йому успішно знаходити вихід зі складних, нестандартних ситуацій, приймати вірні рішення із застосуванням оптимальних прийомів і засобів, що забезпечувало успішне завершення хірургічного втручання. Ще одним із тих, що заслуговують бути згаданими, моментом є той факт, що Ігор Васильович вкрай зрідка відмовляв тяжким хворим в операції, за виключенням вочевидь неоперабельних випадків. Він вважав, що ретельна підготовка, кваліфіковано виконана операція

та інтенсивний поопераційний догляд можуть забезпечити збереження життя та одужання навіть найтяжчим хворим, і це він неодноразово підтвердив на практиці.

Тяжким випробуванням для здоров'я нації та економіки України стала Чорнобильська катастрофа. Офіційна пропаганда та багато фахівців намагалися применшити її наслідки та перспективи. Ігор Васильович був одним із перших, хто припускав можливість зростання частоти раку щитоподібної залози внаслідок опромінення, надто серед дітей. На жаль, ці прогнози справдилися. З початку 1990-х років спостерігалось різке збільшення частоти тиреоїдного раку серед дітей і підлітків, які мешкали у зонах радіаційного забруднення в Україні, Білорусі та Росії. Рішенням МОЗ України хірургічну клініку Інституту було призначено головною з надання допомоги цим категоріям хворих. І.В. Комісаренко очолив цей новий невивчений напрям тиреоїдної хірургії. Треба було розробити стратегію лікування тиреоїдного раку у дітей і підлітків, розробити та впровадити ефективні методи діагностики, тактико-технічні принципи хірургічних втручань, способи комбінованого лікування з використанням радіоактивного йоду, гормонів, реабілітації хворих. Значна частина цієї програми виконувалася під керівництвом Ігоря Васильовича. У результаті було створено сучасну концепцію комплексного лікування раку щитоподібної залози у дітей і підлітків. Накопичений клінікою досвід, один із найбільших у світі, свідчить про вірність і високу ефективність розроблених методів лікування радіаційно індукованого раку щитоподібної залози. Більшу частину цих підходів збережено наступними роками, і вони з успіхом застосовуються для лікування дорослих хворих, які зазнали опромінення у дитячому віці.

Займаючись інтенсивною хірургічною та науковою діяльністю, Ігор Васильович паралельно виконував великий обсяг виховально-педагогічної та організаційної роботи. Хірургічна клініка Інституту вже впродовж багатьох років є одним із провідних спеціалізованих центрів, де у повному обсязі та з високою ефективністю надають усі види хірургічної допомоги хворим із різними формами ендокринної патології, виконуються актуальні передові наукові дослідження, ведеться підготовка висококваліфікованих хірургів-ендокринологів і наукових працівників. Більшість її співробітників стали досвідченими,

грамотними фахівцями, захистили кандидатські та докторські дисертації, досконало опанували всі види операцій на ендокринних залозах за різних форм патології. У клініці пройшли підготовку численні хірурги, які з успіхом працюють в інших лікувальних установах України та з гордістю вважають себе учнями Ігоря Васильовича. По праву можна вважати, що в Україні створена та існує школа хірургів-ендокринологів, засновником якої є Ігор Васильович Комісаренко.

Окремої згадки заслуговує створення 1994 року за ініціативою Ігоря Васильовича Українського науково-практичного центру ендокринної хірургії, трансплантації ендокринних органів і тканин МОЗ України, якій він очолював впродовж декількох років. Наразі Центр є сучасною, укомплектованою кваліфікованими кадрами установою, де працюють і його учні. Тут на сучасному рівні успішно вирішується більшість науково-практичних проблем ендокринології взагалі та ендокринної хірургії зокрема. За підтримки Ігоря Васильовича було організовано Українську асоціацію ендокринних хірургів, Почесним Президентом якої він був. Особистий науковий внесок І.В. Комісаренка в розвиток ендокринної хірургії налічує понад 500 опублікованих наукових праць, кілька десятків патентів на винаходи. Їм підготовлено 8 докторів та 10 кандидатів медичних наук.

Сумарно оцінюючи плідну науково-практичну діяльність Ігоря Васильовича Комісаренка, слід констатувати, що йому належить велика роль у формуванні ендокринної хірургії як самостійної гілки клінічної хірургії. Якщо до 50-60-х років минулого сторіччя хірургічне лікування захворювань ендокринних залоз обмежувалося в основному операціями на щитоподібній залозі, то з цього періоду спостерігається значний прогрес у цій царині, що характеризується розширенням діапазону оперативних втручань, включаючи надниркові, прищитоподібні, статеві, підшлункову залози, розробкою специфічних методів діагностики, тактико-технічних принципів втручань на відповідних органах. Створюються спеціалізовані хірургічні клініки з підрозділами анестезіології та інтенсивної терапії, гормональними лабораторіями та, що є надто суттєвим, ведеться підготовка кваліфікованих хірургів, які досконало володіють всіма видами операцій на ендокринних залозах. З огляду на результати діяльності Ігоря Васильовича за всі-

ма перерахованими напрямками він беззаперечно може вважатися одним із засновників нового фаху клінічної хірургії – ендокринної хірургії.

Вертаючись до особистісних характеристик Ігоря Васильовича, слід зазначити, що він був дуже відкритою, контактною людиною, завжди напоготові надати допомогу словом і справою оточуючим. Він не належав до числа професорів-затворників, до яких важко було пробитися на прийом, отримати консультацію або згоду оперувати хворого. Біля його кабінету постійно можна було бачити щонайменше декількох пацієнтів, і він практично нікому не відмовляв у допомозі. У стосунках зі співробітниками він ніколи не підкреслював своєї ролі як керівника. Маючи палкий темперамент, активно брав участь в усіх подіях у клініці та за її межами, завжди був напоготові підтримати добре зачинання, вислухати будь-яку пропозицію, від кого б вона не йшла. На клінічних конференціях вимагав, аби кожен присутній висловлював і відстоював свою

думку. Однією з його найцінніших якостей була нездатність підтримувати погані стосунки, сердитися, копичити злобу на оточуючих. Із ним можна було ввійти у конфлікт із того чи іншого питання, але вже за кілька годин він першим робив кроки назустріч, до примирення. І ще одна риса Ігоря Васильовича, яка заслуговує на окрему згадку, – його надзвичайна любов до життя. Доля неодноразово випробовувала його, намагаючись позбавити здоров'я, можливості займатися улюбленою хірургією та навіть загрожуючи життю, але кожного разу він виходив переможцем і повертався до строю. Ігор Васильович Комісаренко пішов із життя 23 серпня 2013 року, не доживши трохи більше за три місяці до свого 80-річного ювілею. До останніх днів він продовжував керувати клінікою, оперував, складав плани, дивився уперед. Таким він залишиться у пам'яті його друзів, колег, співробітників, учнів, багатьох тисяч врятованих і вилікуваних пацієнтів.

Дата надходження до редакції 24.11.2013 р.